

третє місця посідає “Маріанна” та “Катрін” Ж.Бенцоні, п’яте – “Тарзан” Е.Берроуза, шосте й дев’яте – відповідно твори Д.Чейза й А.Крісті, десяте – “Майстер і Маргарита” М.Булгакова. Лише твори українських авторів у цьому рейтингу відсутні.

Література й читиво помінялися місцями: наступив час читива, телевізійний варіант якого – а це дуже часто екранізація тих же романів кримінальних або любовних – користується більшою популярністю, ніж література. Читиво не вимагає духовних затрат, хай подумки, хай на кілька годин дозволяє забутися, відпочити, породжує значний психотерапевтичний ефект. Тому не варто плювати у криницю, якщо там і не джерельна вода, а поміркувати над питанням: масліт – культурний механізм чи антикультурна отрута?

1. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. – Чернівці, 2001. – 636с.
2. *Смирнов И.* Литература второй свежести // Новое литературное обозрение. – 2001. – №51. – С.288-292.
3. *К’юбільє Ж.-М.* Порногламур. – К., 2009. – 176с.
4. *Руднев В.П.* Словарь культуры XX века. – М., 1997. – 381с.
5. *Літературознавча енциклопедія*: В 2-х т. Автор-укладач Ковалів Ю.І. – К., 2007. – Т.1. – 624с.
6. *Харчук Р.Б.* Сучасна українська проза. Постмодерний період. – К., 2008. – 248с.
7. *Аморалка*. Авт.-упорядник С.Пантюк. – Харків, 2010. – 315с.
8. *Павличко С.* Вступне слово // Кокотюха А. Шлюбні ігрища жаб. – К., 1996. – С.5-7.
9. *Кокотюха А.* Язиката Хвеська. Кримінальна комедія. Роман. – К., 2009. – 320с.
10. *Марія Матиос*: “Развращают не книги, а то, что ложь называют правдой” // Сегодня. – 2004. – №28. – С.7.
11. *Матиос Марія*. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. Москалиця. – Львів, 2008. – 64+68с.
12. *Жадан Сергій*. Ворошиловоград. – Харків, 2010. – 442с.
13. *Лотман Ю.* Массовая литература как историко-культурная проблема // Лотман Ю. Избранные статьи: В 3-х т. – Т3. – Таллинн, 1992. – С.380-388.
14. *Сент-Бев Ш.* Меркантилизм в литературе // Сент-Бев Ш. Литературные портреты. Критические очерки. – М., 1970. – 582с.
15. *Цит. за: Ловкова Т.* «Массовое» и «элитарное» в картине современного чтения // Звезда. – 1996. – №12. – С.224-229.
16. *Див: Краснящих А.П.* Антипавич, или Проблемы интерактивной гиперлитературы // Вестник Международного Славянского университета. Серия «Философия». – 2001. Т.4. - №6. – С.53-59; Краснящих А.П. Антимураками, или Модернизационный этап в развитии массовой литературы // Вісник Харківського нац. університету ім.В.Н.Каразіна. Серія “Філологія”. – 2005. – Вип.45. №666. – С.87-93.
17. *Боронь О.* Клінічна смерть homo legens // Зеркало недели. – 2001. – №38. – С.13.

**Галина Александрова,
д-р філол. наук, наук. сп.**

«ВЕЛИКІ» І «ДРУГОРЯДНІ» ПИСЬМЕННИКИ: ВЗАЄМОДІЯ РЯДІВ І РІВНІВ

У статті йдеться про важливість вивчення «другорядних» письменників, твори яких цікаві для масового читача й іноді впливають на нього дужче, ніж класика. Наголошується, що художні твори «другого ряду» є показником літературних смаків доби, новаторство «великих» увиразнюється у співвіднесеності з літературою «другорядних» письменників. Їхню роль можуть переглядати наступні покоління читачів та літературознавців, відтак їхні естетичні пошуки набувають важливішого значення, ніж у сучасну їм епоху.

Ключові слова: історико-літературний процес, «великі» письменники, «другорядні» письменники, масова література, белетристика, ряд, канон.

В статье речь идет о важности изучения «второстепенных» писателей, произведения которых интересны для массового читателя, иногда влияют на него сильнее, чем классика. Акцентируется на том, что художественные произведения «второго ряда» являются показателем литературных вкусов эпохи, новаторство «великих» выразительнее в соотношении с литературой «второстепенных» писателей. Их роль могут пересматривать следующие поколения читателей и литературоведов, поэтому их эстетические искания приобретают более важное значения, чем в современную им эпоху.

Ключевые слова: историко-литературный процесс, «великие» писатели, «второстепенные» писатели, массовая литература, беллетристика, ряд, канон.

The article tells about importance of studying the “second-rate” writers, the works of which are interesting for mass readers and influence at them more, than classic. It is marked that artistic works of the “second rate” are the expressive index of literary tastes of days, an innovation more clear is looked over in correlation with literature the next generations of readers and literary critics can look over a “second-rate” writers. Consequently their aesthetically beautiful searches acquire a major value, than in a modern epoch.

Keywords: historically-literary process, great writers, second-rate writers, mass literature, belletristique, row, canon.

Літературний процес, як відомо, містить у собі все написане і опубліковане в певний період – від творів першого ряду до книжок масової літератури. Він поєднує всі написані в даний період художні тексти у їх сприйнятті читачем і критикою. Тому виокремлення в цьому процесі кращого і гіршого витворило багато афористичних визначень літератури, побудованих на порівняннях: її порівнюють із горами, де височіють недосяжні вершини; із лісом, де є могутні дуби і скромні кущики; з полем, на якому ростуть різні колоски і бур'яни; з потоками, які вливаються у повноду річку; з річкою, над якою виступають острови; з будинком, що складається з цеглин; зрештою вона асоціюється з єдиним організмом, у якому важливе все.

Літературні твори «перевіряє на міцність» і сучасність, і історія. Перша перевірка – визнання чи невизнання читачами і критикою, так би мовити, «по гарячих слідах». Сьогочасну увагу до твору засвідчують рецензії, різні премії, номінації типу «книжка року» тощо. Через певний часовий проміжок настає друге випробування: з'являються молодші письменники, які приваблюють публіку новими творами, а старші письменники або втрачають авторитет, або, навпаки, зміцнюють його. Часто літературний факт, сприйнятий як оригінальний і масштабний, наступне покоління сприймає як незначний, або й рутинний. Так трапилося, зокрема з Марком Вовчком, «Народні оповідання» й «Інститутка» якої мали шалений успіх, а авторка їх – славу, яка до кінця її життя поступово згасла, оскільки, відійшовши від української літератури, Марія Олександрівна Вілінська «пішла в найми» до літератур російської та французької.

І, нарешті, третє, основне випробування – більшою часовою відстанню. Краще в літературі відроджується після недооцінки чи й забуття. Марко Вовчок посіла своє місце у пантеоні класиків з невеликою кількістю невеликих українських творів, у той час як в російській літературі вважається письменницею другорядною, хоча написала цієї мовою значно більше.

Важливість вивчення письменників, що утворюють необхідне і досить складне літературне тло, на якому час від часу виникають ключові фігури історико-літературного процесу, нині ні в кого не викликає заперечень. Першими почали систематично вивчати всі явища і витвори духовного життя певного народу представники культурно-історичної школи: О. Пипін, М. Тихонравов, І. Франко. Обґрунтовували це питання І. Айзеншток, О. Білецький, О. Веселовський, А. Горнфельд, К. Довгань, В. Жирмунський, М. Зеров, С. Єфремов, В. Перетц, П. Сакулін, В. Шкловський, Ю. Тинянов; Д. Дюришин, Г. Лансон, П. Меркер, Ж. Ренар та ін. Але щодо української літератури це питання на рівні теоретико-літературних узагальнень розглядалося лише побіжно, тому актуальним нині є і вивчення конкретних фактів, і усвідомлення естетичної та суспільно-історичної вартості творчості «другорядних» авторів. Йдеться насамперед про те, щоб побачити складність і суперечливість процесу, різнорідність його компонентів, різноспрямованість тенденцій – усі вони витворюють духовне поле української літератури.

Літературу вивчають у різних вимірах. Горизонтальна лінія досліджує зміну літературних шкіл, напрямів, епох. Вертикальна передбачає розміщення письменників на сходинках за талантом і заслугами. Задля збереження величин створено таку форму упорядкування, як ряд. Звісно, що будь-яка класифікація літературних сил може бути лише досить умовною і орієнтовною. У літературознавстві визначити ступінь художньої вартості твору і міру величі того чи того автора, без сумніву, дуже важко. Адже у кожному епоху в кожній літературі працюють зазвичай письменники дуже талановиті, іноді навіть геніальні: «літературні святі» (В. Шкловський), «генерали» (Ю. Тинянов), «полковники та капітани» (І. Айзеншток), «стовпи» (М. Плевако), Наполеони (С. Кормилов), а поряд – письменники середнього рівня або й малоталановиті. Спостерігається приблизно така градація оцінок, які визначають масштаби художніх обдаровань: геніальний, великий, знаменитий, талановитий, визначний, відомий [1, 15]. Ряд геніїв в українській літературі надійно й достовірно визначений, майже сакралізований, – Шевченко, Франко, Леся Українка, за визначенням Г. Грабовича, «класична літературознавча парадигма» [2, 576]. Це ті, з чим іменем асоціюється національна культура загалом, хто становить її «код», «базис», «стрижень». Деконструювати цей ряд не вдавалося жодному політичному режимові чи новим естетичним явищам. Їхні стосунки з часом інші, їхні твори не старіють, оскільки поєднують злободенне і неперобутне й універсальне, виявляють, за М. Бахтіним, «величезні скарби потенційних смислів» [3, 331]. За неписаною традицією «когорти геніальних» у кожній національній культурі має бути короткою. В італійській – Данте, Петрарка, Бокаччо. У російській літературі – максимум п'ятеро – Пушкін, Гоголь, Достоевський, Лев Толстой, Чехов.

Великих уже значно більше, ніж геніїв. Вони увінчані лаврами «класиків». За словами Еліота, лише заднім числом і в історичній перспективі письменник може бути визнаний класиком [4]. Класик – це зрілість, уточнював він. Класика

– це вища міра художності. Саме класиків вивчають у школі, вони уособлюють літературну епоху.

В. П'янов іронічно назвав свою книжку спогадів та есеїв «Визначні, відомі й «та інші...» [5]. «Та інші» – це література «сьогоднішнього дня», що за кільканадцять років потрапляє до літературного архіву, поринає в темряву небуття, хоч свого часу могла зацікавлювати масового читача й впливати на нього дужче, ніж багато томів класика. Теоретичні дефініції цього явища не оформлені: другорядні, «рядові літератури», менші, малі, дрібні таланти, підмайстри, літературні ремісники, епігони. «Медіальна, чи медійна словесність» – такий термін пропонує для другорядної літератури М. Бондаренко [6]. Це поняття – (від *medium* – серединний, посередній), пропонується як робоче, щоб уникнути негативних конотацій у традиційних словах «графоманія», «примітив», «дилетантство», погана література, низька література, взагалі не література, літературне сміття.

В. Халізов пов'язує уявлення про «другорядних» авторів з поняттям «белетристика». Він пропонує вважати белетристику літературою другого ряду і принципово відрізняє її від літературного «низу» (чтива, примітивної літератури, паралітератури) [7, 151]. І. Гурвич белетристикою вважає весь книжковий масив, що лежить за межею високого мистецтва, – все, що створюється другорядними авторами [8, 114]. Він порівнює «другорядного» письменника з літописцем чи хронікером, який оперативно відгукується на насущні, злободенні питання, оглядає довкілля, змальовує різноманіття осіб, занять, нічого не випускаючи з поля зору, не зневажаючи нічим з побаченого чи пізнаного. Дослідник виділяє три основні функції белетристики, що розкриваються в її взаємодії з літературою «верхнього» ряду: 1) підготовчу («звичайні» таланти часто відкривають для розробки ті тематичні пласти, які пізніше розробляють класики; 2) ту, яка створює види (другорядні наслідують класиків, белетристика реагує на імпульс, що йде зверху і з цього часто починається створення нового жанру чи іншої спільності); 3) закріплюючу (саме другорядні письменники закріплюють творчий інструментарій, способи літературного творення) [8, 134].

Як приклад третьорядного письменника С. Єфремов наводив копача Бонавентуру з комедії «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого, який міркував про те, що коли не знайде скарбу, то сяде писати комедію – «все одно гроші!. Тепер всі пишуть: крадуть у других і видають за своє, а як я напишу, то буде сама правда» [9, 101]. І тут же декламує власну комедію, яка починається словами «Еней був парубок моторний». Бувають моменти, – наголошував С. Єфремов, – коли серед літературних діячів помічається особливий вплив саме таких, випадкових осіб, які зовсім далекі від літератури, але, раз потрапивши в сферу її тяжіння, «присмоктавшись» до неї, надають їй певного характеру. І велетень, і сонм пігмеїв часто здатні до однакових результатів, відхиляючи літературу від звичного шляху з тією, проте, різницею, що ведуть вони до протилежного: перший слугує розвитку, другі – приниженню і занепаду. На переконання С. Єфремова, у розвинених літературах, у яких верхи і низи літератури майже

не перетинаються, такі, як Бонавентура, залишаються непомітними і не впливають на її розвиток, у такій, як українська, вони стають цілим суспільним явищем.

Важливими подіями, що спричинили приплив в українську літературу різних письменницьких сил, була поява української періодики. Зокрема, у журналі «Основа» на початку 1860-х років виступило 40 прозаїків, у «Літературно-науковому віснику» за часів його існування – 170. Після 1905 року народилося чотири десятки органів преси українською мовою, у яких мали змогу друкуватися різні автори. Масовий прихід у літературу відбувся після 1917 року. Але чи не найбільшу кількість не просто другорядних авторів, а епігонства, низького професійного рівня, дріб'язковості, вузькості, посередності демонструє літературна атмосфера 1920-тих (коли наголошувалося: «...потрібна глибока, масова, гурткова тощо робота в справі притягнення пролетарських верств до української літератури. Потрібне якнайширше охоплення широкої маси трудящих літературними інтересами» [10, 79]. Знищення, а потім форсоване створення кадрів національної культури у 1930-х роках спричинило те, що масовізм набирив спотворених форм. Творчість другорядних письменників гіпертрофувалася, висувалася на перший план, її підтримувала влада. Притому в радянські часи поняття «другорядні письменники» майже не вживалося. Той самий І. Айзеншток, який у 20-ті роки, упорядкувавши збірник творів маловідомих (а то й анонімних) українських письменників першої половини XIX століття, наслідувачів творчості Котляревського, присвятив його проблемі «дослідження дрібних другорядних, забутих і невідомих авторів» [11, 14], у передмові до видання 1968 року «Українські поети-романтики» вже ніде не згадав, що ці поети є теж другорядними. Немає такого поняття й у виданні «Поети пошевченківської епохи» (К., 1961), хоча представляють цю добу переважно епігони Шевченкової творчості.

Про те, як час коригує оцінки, багато кого зсуває у другий ряд, свідчать, зокрема, такі факти: Л. Тимофєєв у 1929 році в огляді «Современная украинская література» виділяв трьох українських поетів: Сосюру, Тичину і Валер'яна Поліщука. Творчість останнього, поему «Ленін» якого на той час уже вивчали в школах, характеризує як надзвичайно різнобічну і різноманітну [12, 176]. Цікаві показники популярності українських авторів серед читачів наводить Г. Сивокінь. У 1960-х роках трійку дожовтневих лідерів серед поетів витворювали Шевченко, Котляревський та П. Грабовський, трійку радянських прозаїків – Гончар, Стельмах, Збанацький, з поетів на першому місці були Тичина та Сом, на другому – Сосюра, далі – Малишко [13, 212].

У 1990-х роках немало класиків соцреалізму сховалося в тінь літературної історії, «переходячи до тих «обойм» та «переліків, які раніше були долею багатьох другорядних і третьорядних письменників» [14, 44]. Ще 1990 р. М. Павлишин писав про те, що репресованих, забутих письменників намагаються штучно «вбудувати в існуючий канон» [15, 188], бо, мовляв, цікавих поетів Гео Шкурупія і Євгена Плужника розташовують поміж таких

посередностей, як романісти Іван Ле і Петро Панч. Дослідник акцентував на потребі ґрунтовно прорідити канон, який виник після 1934 р. Літературний «канон» насамперед асоціюється зі шкільною програмою. Вже на початку 1990-х років із неї зникли «радянські» Корнійчук, Головка, Еллан-Блакитний, Чумак (йдеться про випускний клас. – Г. А.). Теперішній канон, який найбільше асоціюється зі шкільною програмою, у зв'язку із запровадженням зовнішнього незалежного оцінювання так «прорідився», що в ньому не стало місця і І. Кочерзі, О. Гончару, М. Стельмахові та П. Загребельному, і «воскреслим із забуття» Винниченкові, Підмогильному, Косинці, і Б. Олійнику, який втратив популярність, швидше, через свої політичні погляди, а не через те, що «застаріла» «Сива ластівка»...

Щоправда, бувають випадки, коли література другого ряду знову на певний час поповнює читацький репертуар. Зокрема, у 1990-ті роки в Україні спостерігався підвищений інтерес до проблем власної історії, перевидавалися й активно обговорювалися на сторінках преси твори А. Чайковського, А. Кащенко, Ю. Опільського, К. Гриневичевої та ін. Завдяки екранізації актуалізувалася повість О. Назарука «Роксоляна, жінка Халіфа й падишаха Сулемана Великого Завойовника», хоч вона й не визначалася належним художнім рівнем – це радше хроніка зі статичними описами, ніж структурована мистецька річ, про яку давно було забуто. Повість, що вийшла 1930 року, за останні 20 років в Україні перевидавалася 6 разів: 1990 р. – «Політвидав», 1992 – «Дніпро», 1997 – ЛДЛ, 2000 – «Школа», 2009 – «КМ Publishing», 2010 – Національний книжковий проект. Серія: Бібліотека шкільної класики. Обов'язкова програма. 8 клас.

Промовистим є той факт, що за останні два десятиліття захищено кілька десятків дисертацій про маловідомих, забутих, а в принципі – другорядних українських письменників: О. Авдиковського, Х. Алчевську, В. Бірчака, С. Божка, В. Будзиновського, К. Буревія, В. Гадзінського, М. Галич, К. Гриневичеву, О. Дучимінську, Я. Жарка, М. Йогансена, М. Загірню, Т. Зіньківського, А. Казку, О. Катренка, Н. Кибальчич, С. Коваліва, М. Кононенка, Н. Королеву, М. Левицького, О. Левицького, В. Леонтовича, А. Любченка, К. Малицьку, Є. Мандичевського, М. Маркевича, Д. Марковича, Г. Михайличенка, М. Могилянського, М. Петренка, О. Плюща, Олену Пчілку, І. Сільвая, М. Устияновича, А. Чайковського, С. Чарнецького, С. Черкасенка, М. Чернявського, Є. Ярошинську, Л. Яновську та ін.

І хоча теоретичні суперечки про те, вивчати чи ні творчість другорядних письменників уже, здається, вщухли, але постає інше питання – як вивчати? Нині очевидним є, по-перше, те, що в художніх творах «другого ряду» такою ж мірою, якщо не більшою, можуть проявитися умонастанови епохи (за Ю. Лотманом), а, по-друге, новаторство великих творів чіткіше проглядається в їх співвіднесеності з літературою другорядних письменників. Зрештою, історико-культурна динаміка літературної ієрархії, рух і мінливість поняття національної класики, розуміння відносності художніх смаків тої чи іншої епохи також посилюють увагу до другорядних письменників, роль яких можуть

переглядати наступні покоління читачів та літературознавців, відтак їхні естетичні пошуки набувають важливішого значення, ніж у сучасну їм епоху.

1. *Прозорова И. В.* Великие» и «второстепенные писатели в литературном процессе // Русская словесность. – 2006. – № 6. – С. 13–20. 2. *Грабович Г.* «Кобзар», «Каменяр» і «Дочка Прометея» // До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка. – К.: Критика, 2003. – С. 575–589. 3. *Бахтин М.* Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с. 4. *Элиот Т. С.* Что такое классик // Избранное. – М.: Терра-Книжный клуб, 2002. (пер. Н. Бушмановой). – С. 215–235. 5. *П'янов В. Я.* Визначні, відомі й «та інші...»: Спогади, есеї, нариси. – К.: Український письменник, 2002. – 463 с. 6. *Бондаренко М. А.* «Текущий литературный процесс» между литературоведением и критикой (методологические принципы изучения) // Литература XX века. Итоги и перспективы изучения. Первые андреевские чтения. – М., 2003. – С. 134–144. 7. *Хализев В. Е.* Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2004. – 438 с. 8. *Гурвич И.* Русская беллетристика: эволюция, поэтика, функции // Вопросы литературы. – 1990. – № 5. – С. 113–142. 9. *Єфремов С.* Литературный Банавентура (заметки читателя) // Вибране. Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 101–133. 10. *Якубовський Ф.* Майбутнє належить підземним річкам // Життя й революція. – 1925. – № 10. – С. 77–80. 11. *Айзеншток І.* Котляревщина // Українські Пропілеї. – Т. I. – ДВУ, 1928. – С. 9–121. 12. *Тимофеев Л.* Современная украинская литература // Новый мир. – 1929. – Кн. 3. – С. 171–181. 13. *Сивокінь Г.* Одвічний діалог. – К.: Дніпро, 1984. – 255 с. 14. *Сивокінь Г. М.* Починаючи наново... // У вимірах сприймання. Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функції. – К.: Фенікс, 2005. – С. 41–48. 15. *Павлишин М.* Канон та іконостас. // Канон та іконостас: Літературно-критичні статті / Вст. ст. І. Дзюби. – К.: Час, 1997. – С. 184–198.

**Марина Пеха,
к. філол. наук, доц.**

МАСОВА ЛІТЕРАТУРА ЯК ПРОДУКТ ЛІТЕРАТУРНОГО ДИСКУРСУ

У доповіді розглядається зв'язок жанрів масової літератури і «високої» літератури, передумови виникнення й функціонування масової літератури в літературному дискурсі, аналізується роль читача як реципієнта й замовника в створенні й появі текстів масової літератури.

Ключові слова: масова література, літературний дискурс, реципієнт, жанри масової літератури.

В докладе рассматривается связь жанров массовой литературы и «высокой литературы», предпосылки возникновения и функционирования массовой литературы в литературном дискурсе, анализируется роль читателя как реципиента и заказчика в появлении текстов массовой литературы.

Ключевые слова: массовая литература, литературный дискурс, реципиент, жанры массовой литературы.

Communication of genres of the popular literature and "the high literature", preconditions of occurrence and functioning of popular literature in a literary discourse are considered in the report, the role of the reader as recipient and the customer in occurrence of texts of the popular literature is analyzed.

Keywords: popular literature, literary discourse, recipient, genres of the popular literature.